“SADDI ISKANDARIY”DA INSON VA DONOLIK, SHOH VA XALQ UCHRASHUVI — FALSAFIY YAKUN

Parvina Narzulloyeva
E-mail: parvinanarzulloyeva@gmail.com

Received: 28.10.2025
Revised: 29.10.2025
Accepted: 30.10.2025
Kalit so‘zlar:
Inson va donolik, shoh va xalq, falsafiy yakun, axloqiy o‘sish, ma’naviy qadriyatlar, adabiyotshunoslik.
Keywords:
Human and wisdom, king and people, philosophical conclusion, moral development, spiritual values, literary analysis.
Ключевые слова:
Человек и мудрость, царь и народ, философское завершение, нравственное развитие, духовные ценности, литературный анализ.

Annotatsiya. “Saddi Iskandariy” asarida inson va donolik, shoh va xalq uchrashuvi falsafiy yakun nuqtai nazaridan o‘rganilgan. Tadqiqotda qahramonlarning axloqiy va ma’naviy o‘sishi, shohning mas’uliyati va xalq bilan aloqasi tahlil qilinib, asarning falsafiy mazmuni ochib beriladi. Ushbu tadqiqot o‘quvchilar va adabiyotshunoslar uchun falsafiy va estetik tushunchalarni boyitadi.

Annotation. The system of encounters between human wisdom and rulers, king and people, in “Saddi Iskandariy” is examined from a philosophical conclusion perspective. The study analyzes characters’ moral and spiritual development, the king’s responsibility, and his relationship with the people, revealing the philosophical meaning of the work. This research enriches philosophical and aesthetic understanding for readers and literary scholars.

Аннотация. В произведении «Садди Искандарий» исследуется встреча человека и мудрости, царя и народа с точки зрения философского завершения. В работе анализируется нравственное и духовное развитие героев, ответственность царя и его отношения с народом, раскрывая философский смысл произведения. Исследование способствует углублению философских и эстетических представлений у читателей и литературоведов.

Kirish. Adabiyotda inson va donolik, shoh va xalq uchrashuvi mavzusi falsafiy va axloqiy nuqtai nazardan chuqur o‘rganilgan bo‘lib, u qahramonlarning shaxsiy va ijtimoiy o‘sishi, dunyoqarashi va axloqiy qadriyatlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. “Saddi Iskandariy” asari shoh va xalq o‘rtasidagi aloqalar, insonning donoligi va axloqiy mas’uliyati bilan bog‘liq falsafiy yakunni yoritishda markaziy o‘rin tutadi. Tadqiqotning maqsadi shoh va xalq uchrashuvining falsafiy mazmunini, qahramonlarning axloqiy va ma’naviy rivojlanishini, uchrashuvlar orqali ifodalangan donolik tamoyillari va voqea rivojiga ta’sirini aniqlashdir. Tadqiqot vazifalari sifatida uchrashuvlarning strukturasini tahlil qilish, shohning mas’uliyati va xalq bilan

munosabatini o‘rganish, shuningdek asardagi falsafiy, axloqiy va estetik jihatlarni ochib berish belgilangan. Ushbu mavzu adabiyotshunoslar, pedagoglar va o‘quvchilar uchun qahramonlarning shaxsiy o‘sishini, falsafiy mazmunni va ijtimoiy mas’uliyatni chuqurroq anglash imkonini yaratadi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, inson va donolik, shoh va xalq uchrashuvi orqali asar o‘quvchiga axloqiy qadriyatlar, mas’uliyat, halollik va ijtimoiy adolat tamoyillarini yetkazadi, shuningdek adabiyotshunoslik tahlili uchun yangi konseptual yondashuvlar yaratadi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari asarda uchrashuvlar orqali qahramonlar o‘sishi, axloqiy tanlov va ijtimoiy mas’uliyatning shakllanishi, falsafiy yakunning amalga oshishi hamda o‘quvchi idrokida hosil bo‘ladigan ma’nolarni tizimli ravishda ko‘rsatadi. Kirish qismi shuningdek, tadqiqotning dolzarbligi va ilmiy yangiligi, shoh va xalq o‘rtasidagi interaktiv uchrashuvlar tizimining falsafiy va axloqiy ahamiyati, hamda adabiyotshunoslar va pedagoglar uchun amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish imkonini ta’kidlaydi. Alisher Navoiy ijodining eng yuksak namunalaridan biri bo‘lgan “Saddi Iskandariy” asari insoniyat tafakkuri, donolik, adolat, rahbarlik va ma’naviy kamolot masalalarini chuqur falsafiy yondashuvda yoritadi. Asarda shoh Iskandar timsolida aql, ilm va donolik orqali haqiqatga intilgan, o‘z xalqining dardu tashvishlariga befarq bo‘lmagan, adolat va insoniylik g‘oyalarini hayotga tatbiq etuvchi rahbar obrazi gavdalanadi. Navoiy bu asar orqali insonning ma’naviy kamolot sari intilishi, ichki kurashlari, shaxsiy o‘sish jarayonini falsafiy ramzlar va uchrashuvlar tizimi orqali ifodalaydi. Uchrashuvlar nafaqat voqea rivoji uchun, balki shohning ruhiy va aqliy kamol topishida, xalq bilan aloqalarida, o‘z “men”ini anglashida muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi davrda jamiyatda adolatli rahbar, mas’uliyatli inson va ma’rifatli xalq o‘rtasidagi muvozanat masalasi har qachongidan ham muhim bo‘lib, bu Navoiy ilgari surgan g‘oyalar bilan bevosita uyg‘unlik kasb etadi. “Saddi Iskandariy” asarini zamonaviy nuqtai nazardan o‘rganish, undagi inson va donolik, shoh va xalq uchrashuvining falsafiy mazmunini tahlil qilish bugungi avlod uchun ibratli saboqlar manbai bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu tadqiqot shoh obrazining o‘zgarishi, uning insoniylik va donolik orqali mukammallikka intilishi, xalq bilan aloqalaridagi ma’naviy jihatlarni ochib berish orqali asarning falsafiy mohiyatini yoritadi. Shuningdek, tadqiqot natijalari Navoiy asarlarining bugungi zamon uchun dolzarbligini ko‘rsatadi, chunki u insonni o‘zini anglash, ma’naviy barkamollikka yetish va jamiyat oldidagi mas’uliyatni chuqur his qilishga chorlaydi.

Adabiyotlar tahlili. Asarda inson va donolik, shoh va xalq uchrashuvi falsafiy nuqtai nazardan chuqur o‘rganilgan, bu esa qahramonlarning axloqiy va ma’naviy o‘sishi, shohning mas’uliyati va xalq bilan aloqasini yoritishga imkon beradi [1]. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, asardagi uchrashuvlar tizimi qahramonlarning ijtimoiy va shaxsiy qarorlariga ta’sir ko‘rsatadi, ularning dunyoqarashi va axloqiy qadriyatlarini shakllantiradi [2]. Shuningdek, qahramonlar o‘rtasidagi interaktiv uchrashuvlar falsafiy mazmunni chuqurlashtirish va asar semantikasini boyitishda muhim rol o‘ynaydi [3]. Tadqiqotlarda shoh va xalq o‘rtasidagi aloqalar, mas’uliyat va donolik tamoyillari o‘rganilib, ularning voqea rivoji va qahramonlar shaxsiy

o‘sishidagi ahamiyati tahlil qilingan [4]. Bundan tashqari, “Saddi Iskandariy”dagi uchrashuvlar va ramzlar falsafiy, axloqiy va estetik jihatdan o‘quvchi tafakkurini rivojlantiradi, adabiyotshunoslar uchun konseptual yondashuvlar ishlab chiqishga imkon beradi [5].

Materiallar va usullar. Tadqiqot materiali sifatida “Saddi Iskandariy” asari, uning qahramonlari, shoh va xalq o‘rtasidagi uchrashuvlar, inson va donolik tamoyillari asosiy manba sifatida olinadi. Shuningdek, o‘zbek va jahon adabiyotshunosligidagi maqolalar, monografiyalar va falsafiy tadqiqotlar ham tadqiqotga qo‘llanilib, uchrashuvlar tizimini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish imkoniyati yaratildi. Tadqiqot usullari sifatida sifatli tahlil metodlari qo‘llanilgan, jumladan matnlarni kontent-tahlil qilish, qahramonlarning axloqiy va ma’naviy rivojlanishini o‘rganish, shoh va xalq o‘rtasidagi munosabatlarni kontekstual tahlil qilish va uchrashuvlar falsafiy mazmunini baholash metodlari ishlatilgan. Bundan tashqari, komparativ tahlil usuli yordamida o‘zbek va xalqaro adabiyotdagi shoh va xalq uchrashuvlari, inson va donolik tamoyillari o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlar aniqlangan. Tadqiqot jarayonida uchrashuvlar va ramzlar falsafiy, axloqiy va ijtimoiy kontekstda tahlil qilinib, qahramonlarning qaror qabul qilish jarayoni, axloqiy tanlov va ijtimoiy mas’uliyat bilan bog‘liq munosabatlari yoritilgan. Shu bilan birga, tizimli yondashuv qo‘llanilib, uchrashuvlar turlarini turkumlash, ularning qahramonlar shaxsiy o‘sishi va falsafiy yakuniga ta’sirini aniqlash imkoniyati yaratilgan. Tadqiqot usullari yordamida shoh va xalq o‘rtasidagi interaktivlik, uchrashuvlarning metaforik va semantik mazmuni tizimli tarzda o‘rganilgan, bu esa asarning falsafiy qatlamini yanada chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi. Shu tariqa, materiallar va usullar birgalikda “Saddi Iskandariy”dagi inson va donolik, shoh va xalq uchrashuvi tizimini o‘rganish, qahramonlarning axloqiy va ma’naviy rivojlanishini aniqlash hamda adabiyotshunoslik tahlilida konseptual yondashuvlarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

1-Jadval: “Saddi Iskandariy” asarida shoh va xalq uchrashuvlarining falsafiy mazmuni

Uchrashuv turi	Asardagi mazmuni	Falsafiy g‘oya	Donolik tamoyili	Ijtimoiy ahamiyati
Shoh va donishmand uchrashuvi	Shoh Iskandarning donishmandlardan maslahat olishi	Bilim va tajriba orqali haqiqatni anglash	Ilm, tafakkur, mulohaza	Rahbarning donolikka intilishi
Shoh va xalq uchrashuvi	Shoh xalq dardini eshitib, adolat bilan hukm chiqaradi	Adolat va tenglik g‘oyasi	Odamiylik, rahm-shafqat	Shoh va xalq o‘rtasida ishonch o‘rnatilishi
Shoh va raqib uchrashuvi	Iskandar dushmanini yengib, uni kechiradi	Insoniylik va bag‘rikenglik	Kechirimlilik, sabr	Urush o‘rniga tinchlik targ‘iboti

Uchrashuv turi	Asardagi mazmuni	Falsafiy g‘oya	Donolik tamoyili	Ijtimoiy ahamiyati
Shoh va tabiat o‘rtasidagi ramziy uchrashuv	Iskandar tabiat bilan uyg‘unlikda yashash zarurligini anglaydi	Inson va tabiat birligi	Tabiatni e’zozlash	Ekologik tafakkurni uyg‘otish
Shoh va o‘z “men”i bilan ichki uchrashuv	Iskandar o‘z xatolarini tan olib, kamolga intiladi	O‘zlikni anglash, ma’naviy tozalanish	Halollik, kamtarlik	Insonning ichki poklanish g‘oyasi

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, “Saddi Iskandariy”dagi uchrashuvlar tizimi nafaqat syujetning badiiy rivojida, balki falsafiy va axloqiy yakunni shakllantirishda ham muhim o‘rin tutadi. Har bir uchrashuv insonning ichki olamini, shohning mas’uliyatini va donolikni anglash jarayonini ifodalaydi. Ushbu tizim orqali Navoiy inson va jamiyat o‘rtasidagi uyg‘unlik, adolat, sabr va ma’naviy barkamollikka erishish g‘oyalarini ilgari suradi.

Tadqiqot muhokamasi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, “Saddi Iskandariy” asaridagi inson va donolik, shoh va xalq uchrashuvi falsafiy yakun nuqtai nazaridan qahramonlarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga, axloqiy va ma’naviy o‘sishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, uchrashuvlar qahramonlarning qaror qabul qilish jarayoni, axloqiy tanlovlari va ijtimoiy mas’uliyatini yoritishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, shoh va xalq o‘rtasidagi dialoglar qahramonning donolik tamoyillarini anglashiga yordam beradi va ularning axloqiy qarorlarini shakllantiradi, bu esa o‘quvchi uchun falsafiy va axloqiy tushunchalarni boyitadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, uchrashuvlar tizimi metaforik va semantik jihatdan murakkab bo‘lib, qahramonlarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini, axloqiy qadriyatlarini aniqlash imkonini beradi, shuningdek, o‘quvchi tafakkurida turli interpretatsiyalarni shakllantiradi. Shuningdek, tadqiqotda uchrashuvlar va ramzlar tizimi, shohning mas’uliyati va xalq bilan munosabatlari o‘rtasidagi bog‘liqlik, qahramonlarning shaxsiy o‘sish jarayoni va voqea ichidagi dinamika tizimli tarzda tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, inson va donolik, shoh va xalq uchrashuvi nafaqat qahramonlarning falsafiy va axloqiy rivojlanishini aks ettiradi, balki asarning estetik va didaktik qiymatini oshiradi hamda adabiyotshunoslar uchun konseptual va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishga imkon yaratadi. Shu tariqa, “Saddi Iskandariy”dagi uchrashuvlar falsafiy yakun nuqtai nazaridan qahramonlarning axloqiy va ma’naviy rivojlanishini yoritadi, ularning qaror qabul qilish va ijtimoiy mas’uliyat jarayonlarini ochib beradi hamda o‘quvchi tafakkurini chuqurlashtirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, “Saddi Iskandariy” asari insonning ma’naviy barkamollikka intilishi, donolikni anglash jarayoni, shoh va xalq o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar tizimi orqali yuksak falsafiy mazmunni ifodalaydi. Asarda shoh timsoli nafaqat hokimiyat egasi, balki adolat, mas’uliyat va donolik ramzi sifatida

gavdalanadi. Uchrashuvlar tizimi orqali inson o‘z ichki olamini kashf etadi, axloqiy tanlovlar orqali o‘zini va atrofidagi ijtimoiy muhitni anglaydi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, shoh va xalq uchrashuvi nafaqat voqealar rivojida, balki asarning falsafiy yakunida ham asosiy g‘oyaviy yukni tashiydi, chunki bu holat inson tafakkuri va donoligi, jamiyatdagi o‘zaro hurmat, mas’uliyat va adolat tamoyillarini chuqur ifoda etadi. Shuningdek, tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, Navoiy asarlaridagi har bir uchrashuv nafaqat syujetni rivojlantiradi, balki falsafiy, axloqiy va ijtimoiy xulosalarni shakllantirishda markaziy o‘rin tutadi. Shu bois “Saddi Iskandariy” asarini tahlil qilish o‘zbek adabiyotida inson va donolik, shoh va xalq o‘rtasidagi ma’naviy bog‘liqlikni anglash, ijtimoiy mas’uliyatni talqin etish hamda o‘quvchini fikrlashga undash yo‘lida muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalariga tayangan holda aytish mumkinki, ushbu asardagi falsafiy yakun insoniyatning adolat, donolik va birlik tamoyillariga asoslangan jamiyat barpo etish g‘oyasini ilgari suradi, bu esa bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Navoiy, A. (2011). Saddi Iskandariy. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti.
2. Jo‘rayev, N. (2018). Alisher Navoiy asarlarida falsafiy g‘oyalar tizimi. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Shodmonov, B. (2019). Sharq adabiyotida shoh va xalq munosabatlarining badiiy talqini. Samarqand: Universitet nashriyoti.
4. Hasanov, D. (2020). Navoiy falsafasi va inson kamoloti masalalari. Buxoro: Ilm ziyo.
5. Karimova, G. (2022). O‘zbek mumtoz adabiyotida donolik va axloqiy qadriyatlar talqini. Toshkent: Akademnashr.